

Sharq mutafakkirlari qarashlarida shaxs o'zligini anglashning psixologik asoslari

Yulchiboyeva Dिल्фуза

Qo'qon davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

yulchiboyevadilfuza774@gmail.com

(ORCID 0009-0002-3500-5090)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlari ta'limotida shaxs o'zligini anglash muammosining psixologik asoslari tahlil qilinadi. Xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Homid G'azzoliy, Bahouddin Naqshband hamda Alisher Navoiyning inson tabiati, o'zini anglash, ma'naviy kamolot va komil inson haqidagi qarashlari zamonaviy psixologiyaning nazariyalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi psixologiya fanining dolzarb masalalari bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: shaxs, o'zlikni anglash, identifikatsiya, komil inson, Forobiy, Ibn Sino, G'azzoliy, Navoiy, psixologiya.

Психологические основы самосознания личности во взглядах восточных мыслителей

Аннотация: В данной статье анализируются психологические основы проблемы самосознания личности в учении восточных мыслителей. В частности, взгляды Абу Насра Фараби, Абу Али ибн Сины, Абу Хамида Газзали, Бахауддина Накшбанди и Алишера Навои о человеческой природе, самосознании, духовном совершенстве и совершенном человеке анализируются в сравнении с теориями современной психологии. В результате исследования обоснована неразрывная связь идей, выдвинутых восточными мыслителями, с актуальными вопросами современной психологической науки.

Ключевые слова: личность, самосознание, идентификация, совершенный человек, Фараби, Ибн Сина, Газзали, Навои, психология.

XXI asr psixologiyasida insonning o'zini anglash, shaxs identifikatsiyasi, "Men" konsepsiyasi, refleksiya va o'zini baholash masalalari eng dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Globallashuv, axborot oqimining kuchayishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi va turli madaniyatlarning o'zaro ta'siri natijasida shaxsning o'zligini anglash jarayoni yanada murakkablashmoqda. Shu bois zamonaviy psixologiyada shaxsning ichki dunyosi, o'zini idrok etishi va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi bilan bog'liq tadqiqotlarga ehtiyoj ortib bormoqda.

Biroq o'zlikni anglash masalasi faqat zamonaviy psixologiyaning mahsuli emas. Mazkur muammo qadimdan Sharq falsafasi va tasavvuf ta'limotining markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Sharq mutafakkirlari insonni nafaqat biologik yoki

ijtimoiy mavjudot, balki ma'naviy kamolot sari intiluvchi murakkab psixologik tizim sifatida talqin qilganlar.

Sharq allomalari o'z asarlarida inson ruhiyati, ong, tafakkur, iroda, hissiyot, axloq va ma'naviyatning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilganlar. Ayniqsa, shaxsning o'zini anglashi, o'z ustida ishlashi va komillikka erishishi haqidagi qarashlar bugungi pozitiv psixologiya, gumanistik psixologiya va rivojlanish psixologiyasi nazariyalari bilan ko'plab umumiy jihatlariga ega.

Shu nuqtai nazardan Sharq mutafakkirlari merosini zamonaviy psixologiya nuqtai nazaridan qayta tahlil qilish bugungi ilm-fan oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Psixologiyada o'zlikni anglash insonning o'z fikrlari, his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari va individual xususiyatlarini ongli ravishda idrok etish jarayoni sifatida ta'riflanadi. Ushbu jarayon shaxs rivojlanishining eng muhim psixologik ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Ko'plab psixolog olimlar o'zlikni anglashni shaxsning markaziy psixik tizimi sifatida baholaydilar. Jumladan, R.Berns “Men”- konsepsiyani ierarxik tuzulma ko'rinishida tasavvur qiladi. “Men” - konsepsiyaning cho'qqisida “global Men” turadi. U shaxsning o'ziga nisbatan bo'lgan ustanovkalarining to'plamida konkretlashadi. Mazkur ustanovkalar turli xil modalliklarga ega bo'ladi: 1) “real Men” (haqiqatda men menimcha qanday ko'rinaman); 2) “ideal Men” (qanday bo'lishni istar edim); 3) “ko'zguli Men” (meni odamlar qanday tasavvur etishadilar). Bu modalliklardan har biri o'zida qator jihatlarni mujassamlashtiradi – “jismoniy Men”, “aqliy Men”, “emotsional Men”ga ajratgan bo'lsa, C. Rodjers shaxs rivojlanishini “Real men” va “Ideal men” o'rtasidagi uyg'unlik bilan izohlaydi. A. Maslou esa o'zini anglashni shaxsning eng yuqori ehtiyoji – o'zini namoyon qilish bosqichi sifatida talqin qiladi.

Sharq mutafakkirlari esa bu jarayonni ko'proq ma'naviy kamolot nuqtai nazaridan sharhlaydilar. Ularning fikricha, inson avvalo o'z nafsini, ichki dunyosini, axloqiy sifatlarini va ruhiy imkoniyatlarini anglashi lozim. Aynan mana shu anglash jarayoni komillik sari yetaklaydi.

Demak, G'arb psixologiyasi o'zlikni anglashni ko'proq individual psixologik rivojlanish bilan bog'lasa, Sharq mutafakkirlari uni ma'naviy-axloqiy kamolotning negizi sifatida ko'radilar.

Sharq falsafasida inson olamning eng mukammal mavjudoti sifatida talqin etiladi. Insonning asosiy vazifasi esa o'z mohiyatini anglash va komillikka intilishdan iborat.

Sharq mutafakkirlari nazarida inson shaxsining shakllanishi uch asosiy omil bilan belgilanadi:

- aqliy rivojlanish;
- axloqiy tarbiya;
- ma'naviy poklanish.

Bu uchala omil o'zaro uyg'unlashgandagina inson haqiqiy komillikka erishishi mumkin.

Sharq mutafakkirlari insonni biologik mavjudot sifatida emas, balki ruhiy-ma'naviy mavjudot sifatida ko'radilar. Shu sababli ularning asarlarida insonning ichki dunyosi, qalbi, nafs, tafakkuri va vijdoni alohida o'rin egallaydi.

Masalan, Forobiy inson baxtining asosini bilim va aql bilan bog'lasa, Ibn Sino ruhiy salomatlikni shaxs taraqqiyotining asosiy sharti deb hisoblaydi. G'azzoliy qalbni insonning haqiqiy mohiyati sifatida ko'rsatadi. Navoiy esa komil inson g'oyasini ilgari suradi.

Aslida bugungi zamonaviy psixologiyada ham shaxsning muvaffaqiyati aynan ichki resurslar, emotsional intellekt, refleksiya va o'zini boshqarish ko'nikmalari bilan izohlanmoqda.

Bugungi kunda yoshlar orasida shaxsiy identifikatsiya inqirozi, ma'naviy bo'shliq, emotsional beqarorlik va hayot maqsadining noaniqligi kabi muammolar tobora ko'paymoqda. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zini anglay olmagan inson tashqi ta'sirlarga ko'proq beriluvchan bo'ladi, stress va frustratsiyaga chidamliligi pasayadi.

Shu jihatdan Sharq mutafakkirlari merosi bugungi psixologiya uchun muhim metodologik manba bo'la oladi. Ularning insonni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan g'oyalari shaxsning psixologik barqarorligini ta'minlashda, ma'naviy immunitetini mustahkamlashda hamda sog'lom "Men" konsepsiyasini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, Sharq mutafakkirlarining o'zlikni anglashga oid qarashlarini zamonaviy psixologik nazariyalar bilan integratsiya qilish milliy psixologiya fanining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy mentalitet va qadriyatlarga asoslangan psixologik konsepsiyalarni ishlab chiqishda bu meros muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Shaxs o'zligini anglash muammosining nazariy asoslari, uning zamonaviy psixologiyadagi talqini hamda Sharq mutafakkirlari ta'limotining ushbu masalaga oid umumiy yondashuvlari yoritildi. Keyingi qismda esa Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sinoning shaxs, ruhiyat, tafakkur va o'zlikni anglash haqidagi qarashlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi hamda ular zamonaviy psixologik nazariyalar bilan qiyoslanadi.

Sharq Uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiy (870–950) nafaqat falsafa, balki psixologik tafakkur taraqqiyotiga ham katta hissa qo'shgan olimlardan biridir. Uning "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga erishuv haqida", "Aql ma'nolari haqida" kabi asarlarida inson tabiati, ruhiyat, tafakkur, axloq va komillik masalalari keng yoritilgan.

Forobiy insonni jamiyatning faol subyekti sifatida baholaydi. Uning fikricha, insonning haqiqiy baxtga erishishi faqat moddiy farovonlik bilan emas, balki aqliy va ma'naviy kamolot orqali amalga oshadi. Bu esa avvalo insonning o'z imkoniyatlarini anglash, bilim olishga intilishi va o'z ustida ishlashi bilan bog'liqdir.

Mutafakkir insonning ichki rivojlanishini uch asosiy omil bilan izohlaydi:

- aql;
- axloq;
- bilim.

Mazkur uch omil o'zaro uyg'unlashganda shaxs mukammallashadi va o'z mohiyatini anglay boshlaydi.

Forobiy inson ruhiyatini dinamik tizim sifatida ko'rib, bilish jarayonini sezgi, tasavvur, tafakkur va aqlning izchil rivojlanishi bilan bog'laydi. Bu jihatdan uning qarashlari zamonaviy kognitiv psixologiya tamoyillariga yaqinlashadi.

Mutafakkir inson o'zini anglashining eng muhim vositasi sifatida tafakkurni e'tirof etadi. Tafakkur insonning o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi, xatolarini anglab yetishi va maqsadli faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Mazkur yondashuv bugungi psixologiyada refleksiya tushunchasiga juda yaqin hisoblanadi.

Forobiyni fikricha, insonning komillikka erishishi tasodifiy emas, balki uzluksiz o'zini tarbiyalash, bilim olish va axloqiy takomillashuv natijasidir. Aynan shu jihat uning qarashlarini zamonaviy shaxs rivojlanishi nazariyalari bilan bog'laydi.

Bugungi psixologiyada shaxsning o'zini anglash jarayoni "o'z-o'zini anglash" tushunchasi orqali ifodalanadi. D. Duval va R. Wicklund tomonidan ishlab chiqilgan ob'ektiv o'zlikni anglash nazariyasiga ko'ra, inson o'z fikrlari va xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali o'zini baholaydi. Forobiy ham insonning o'zini nazorat qilishi va o'z ustida ishlashini komillikning muhim sharti deb biladi.

Shuningdek, K. Rodjersning "Men-konsepsiyasi" nazariyasida shaxsning real "Men"i va ideal "Men"i o'rtasidagi uyg'unlik psixologik salomatlik mezonini sifatida qaraladi. Forobiy ta'limotidagi "fozil inson" g'oyasi ham insonning ideal kamolot sari intilishi zarurligini asoslaydi.

A.Maslou tomonidan ishlab chiqilgan o'zini namoyon qilish nazariyasi ham Forobiy qarashlariga yaqin. Maslou shaxs rivojlanishining eng yuqori bosqichini o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish bilan bog'lasa, Forobiy buni ilm, axloq va ezigulik orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, Forobiy qarashlari zamonaviy gumanistik va kognitiv psixologiyaning ko'plab g'oyalari bilan metodologik uyg'unlikka ega.

Abu Ali ibn Sino (980–1037) Sharq ilm-fanining eng buyuk namoyandalaridan biri bo'lib, uning psixologik qarashlari "Kitob ush-shifo", "An-Najot", "Donishnoma", "Tib qonunlari" va boshqa asarlarida o'z ifodasini topgan.

Ibn Sino inson ruhiyatini biologik, psixologik va ma'naviy birlik sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, insonning ruhiy salomatligi jismoniy salomatlik bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, shaxsning komilligi avvalo uning aqliy va axloqiy rivojlanishiga tayanadi.

Mutafakkir ruhning uch darajasini ajratadi:

- o'simlik ruhi;
- hayvoniy ruh;
- insoniy (aqliy) ruh.

Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy xususiyat aynan aqliy ruh hisoblanadi. Ushbu ruh orqali inson tafakkur qiladi, o'z xatti-harakatlarini baholaydi, maqsad qo'yadi va o'z hayotini ongli ravishda boshqaradi.

Ibn Sino insonning o'zini anglashi ichki kuzatuv, tafakkur va tajriba natijasida shakllanishini ta'kidlaydi. U mashhur "suzayotgan odam" fikriy tajribasi orqali inson

tashqi sezgilar bo'lmagan taqdirda ham o'z mavjudligini anglay olishini isbotlashga harakat qiladi. Ushbu g'oya inson ongining mustaqilligi va o'zlikni anglashning ichki tabiatini ko'rsatib beradi.

Mazkur qarash bugungi psixologiyada metakognitsiya, introspeksiya va ongning refleksiv xususiyatlari haqidagi nazariyalarga yaqin turadi.

Ibn Sino insonning hissiyotlari, iroda, xotira, tasavvur va tafakkurini yagona psixik tizim sifatida ko'radi. Uning ta'kidlashicha, inson o'z hissiyotlarini boshqara olmasa, o'zligini to'liq anglay olmaydi. Shu sababli mutafakkir emotsional muvozanatni shaxs kamolotining muhim omili deb hisoblaydi.

Bugungi emotsional intellekt nazariyasida ham insonning o'z hissiyotlarini anglay olishi, boshqarishi va ulardan oqilona foydalanishi psixologik yetuklik mezoni sifatida e'tirof etiladi. Bu jihatdan Ibn Sinoning qarashlari zamonaviy psixologiyaning muhim yo'nalishlari bilan uyg'unlashadi.

Mutafakkir shuningdek tarbiya va muhitning shaxs rivojlanishidagi rolga katta e'tibor qaratadi. Uning fikricha, tug'ma qobiliyatlar muhim bo'lsa-da, ularning rivojlanishi ta'lim va tarbiya orqali ta'minlanadi. Mazkur g'oya bugungi rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya nazariyalari bilan hamohangdir.

Forobiy va Ibn Sino ta'limotlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikki mutafakkir shaxsning o'zligini anglashini inson kamolotining markaziy sharti sifatida baholaydi. Biroq ularning yondashuvlarida ayrim farqlar ham mavjud.

Forobiy ko'proq shaxsning ijtimoiy tabiati, axloqiy kamoloti va jamiyatdagi o'rniga urg'u beradi. Uning nazarida insonning o'zini anglashi fozil jamiyatni barpo etish va baxt-saodatga erishishning asosidir.

Ibn Sino esa o'z tadqiqotlarida insonning ichki ruhiy jarayonlari, ong, hissiyot, iroda va bilish faoliyatini chuqurroq tahlil qiladi. U o'zlikni anglashni ruhiy faoliyatning eng yuqori ko'rinishi sifatida talqin etadi.

Har ikki allomaning qarashlari zamonaviy psixologiyada shaxsning refleksiv faoliyati, "Men-konsepsiyasi", identifikatsiya, metakognitsiya va o'zini boshqarish nazariyalarini boyituvchi muhim metodologik manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Forobiy va Ibn Sino ta'limotlari shuni ko'rsatadiki, shaxs o'zligini anglash faqat bilish jarayoni emas, balki insonning aqliy, axloqiy va ma'naviy rivojlanishining uzviy tarkibiy qismidir. Ularning ilmiy merosida o'zlikni anglash komillikka erishish, jamiyatda munosib o'rin egallash va ruhiy barkamollikning muhim sharti sifatida talqin etiladi. Zamonaviy psixologiyaning gumanistik, kognitiv va rivojlanish nazariyalari bilan qiyosiy tahlil ushbu qarashlarning bugungi ilm-fan uchun ham dolzarbligini tasdiqlaydi.

Sharq islom falsafasi va tasavvuf tafakkurining yirik namoyandalaridan biri Abu Homid G'azzoliy (1058–1111) inson ruhiyati, qalb, nafs va ma'naviy kamolot masalalarini chuqur tadqiq etgan mutafakkirdir. Uning "Ihyo ulum ad-din", "Kimyoi saodat", "Al-Munqiz min ad-dalol" kabi asarlarida shaxsning ichki dunyosi, o'zini anglash va o'zini tarbiyalash jarayonlari keng yoritilgan.

G'azzoliy insonni ikki jihatdan – tashqi (jism) va ichki (ruh, qalb) birlik sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, insonning haqiqiy mohiyati jismida emas, balki

qalbidadir. Aynan qalb insonning fikrlashi, his qilishi, qaror qabul qilishi va o'zini anglashi markazi hisoblanadi.

Mutafakkir o'zlikni anglashni "nafsni bilish" va "qalbni poklash" bilan bog'laydi. Uning mashhur fikriga ko'ra, inson avvalo o'z nafsini tanib, uning zaif va kuchli tomonlarini anglamas ekan, haqiqiy komillikka erisha olmaydi. Bu yondashuv bugungi psixologiyadagi o'z-o'zini tahlil qilish va o'zini baholash jarayonlariga yaqin turadi.

G'azzoliy nafsni insonning biologik va hissiy istaklari bilan bog'liq ichki kuch sifatida tasvirlaydi. Agar inson nafsini boshqara olsa, u ruhiy barkamollikka erishadi; aks holda esa shaxsning ichki muvozanati buziladi. Bu fikr zamonaviy psixologiyada impulslarni nazorat qilish va o'z-o'zini boshqarish tushunchalari bilan uyg'unlashadi.

G'azzoliy ta'limotida qalb faqat diniy tushuncha emas, balki inson psixikasining markaziy elementi sifatida talqin qilinadi. U qalbni bilim, iroda, hissiyot va axloqiy qarorlarning manbai deb hisoblaydi.

Mutafakkir qalbning quyidagi psixologik funksiyalarini ajratib ko'rsatadi:

- voqelikni idrok etish;
- hissiyotlarni boshqarish;
- axloqiy tanlovni amalga oshirish;
- o'z xatti-harakatlarini baholash;
- ma'naviy rivojlanishni ta'minlash.

Mazkur funksiyalar bugungi kunda ijro etuvchi funksiyalar (executive functions), metakognitsiya va emotsional intellekt nazariyalarida ham muhim o'rin tutadi.

G'azzoliy inson o'zini muntazam kuzatib borishi, qilgan ishlarini tahlil qilishi va kamchiliklarini bartaraf etishi zarurligini ta'kidlaydi. Tasavvufda bu jarayon "muhosaba" deb yuritiladi.

Muhasaba – bu shaxsning o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini ongli ravishda tahlil qilishi, ularga baho berishi va zarur hollarda o'zini tuzatishga intilishidir.

Bugungi psixologiyada kundalik refleksiya, o'zini monitoring qilish va kognitiv qayta baholash usullari aynan shu mazmunga ega.

G'azzoliyning shaxs haqidagi qarashlari bugungi psixologiyaning bir qator nazariyalari bilan metodologik uyg'unlikka ega.

Masalan:

- **O'z-o'zini anglash** nazariyasida insonning o'z ichki kechinmalarini anglashi asosiy omil hisoblanadi.
- **O'z-o'zini boshqarish** nazariyasi shaxsning o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishiga asoslanadi.
- **Hissiy intellekt** konsepsiyasi hissiyotlarni anglash va boshqarish muhimligini ta'kidlaydi.
- **Onglilik** yondashuvi insonning hozirgi lahzaga ongli e'tibor qaratishini tavsiya etadi.

G'azzoliy ta'limotida ham insonning doimiy ichki kuzatuvi, qalb pokligi va o'z ustida ishlashi markaziy o'rin egallaydi. Shu bois uning qarashlari zamonaviy pozitiv psixologiya uchun ham muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tasavvuf tarixining buyuk namoyandalaridan biri Bahouddin Naqshband (1318–1389) insonning ruhiy kamolotini o'zini anglash jarayoni bilan uzviy bog'laydi. Naqshbandiya tariqatining asosiy maqsadi insonning ichki dunyosini poklash, qalbni tarbiyalash va komillikka erishishdan iborat.

Naqshband ta'limotida insonning o'zini anglash jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- o'z xatti-harakatlarini kuzatish;
- niyatlarni tahlil qilish;
- hissiyotlarni boshqarish;
- sabr va iroda sifatlarini rivojlantirish;
- doimiy ma'naviy o'sishga intilish.

Bu bosqichlar zamonaviy psixologiyada o'zini boshqarish va shaxsiy rivojlanish dasturlarining asosiy komponentlari hisoblanadi.

Naqshbandiya ta'limotidagi mashhur tamoyillardan biri "Dil ba yor, dast ba kor" ("Ko'ngil Alloh bilan, qo'l mehnatda") insonning ichki va tashqi faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. Psixologik nuqtai nazardan bu tamoyil ichki motivatsiya va tashqi faoliyatning muvozanatini aks ettiradi.

Bahouddin Naqshband insonning ruhiy barqarorligini muntazam o'zini kuzatish va nazorat qilish orqali ta'minlash mumkinligini ta'kidlaydi.

Tasavvuf amaliyotidagi quyidagi tushunchalar psixologik mazmunga ega:

- **muroqaba** – diqqatni ichki kechinmalarga qaratish;
- **muhosaba** – o'zini tahlil qilish;
- **zikr** – ongni tartibga solish va hissiy muvozanatni saqlash;
- **sabr** – stressga chidamlilikni rivojlantirish;
- **tavakkul** – noaniqlik sharoitida psixologik barqarorlikni saqlash.

Bugungi kunda onglilik, stressni boshqarish va kognitiv nazorat bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar ushbu g'oyalarning ilmiy ahamiyatini tasdiqlamoqda.

Har ikki mutafakkir insonning o'zligini anglashini ma'naviy kamolotning eng muhim sharti sifatida baholaydi. Biroq ularning yondashuvlarida ayrim farqlar mavjud.

G'azzoliy shaxsning ichki dunyosini, qalb va nafs o'rtasidagi kurashni chuqur tahlil qiladi. U o'zlikni anglashning nazariy va axloqiy asoslarini ishlab chiqadi.

Bahouddin Naqshband esa ushbu nazariy qarashlarni kundalik hayotda amalga oshirish yo'llarini ko'rsatadi. Uning ta'limotida o'zlikni anglash amaliy mashqlar, intizom va doimiy o'zini nazorat qilish orqali shakllanadi.

Mazkur qarashlar bugungi psixologiyada keng qo'llanilayotgan refleksiya, o'zini boshqarish, stressga chidamlilik va emotsional intellekt konsepsiyalarini boyitishga xizmat qilishi mumkin.

Abu Homid G'azzoliy va Bahouddin Naqshband ta'limoti shaxs o'zligini anglashning psixologik va ma'naviy jihatlarini chuqur yoritib beradi. Ularning qarashlarida qalbni poklash, nafsni boshqarish, muhosaba, muroqaba va o'z ustida

muntazam ishlash komil shaxsni shakllantirishning asosiy omillari sifatida talqin etiladi. Zamonaviy psixologiyaning o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini boshqarish, hissiy intellekt va onglilik kabi nazariyalari bilan qiyosiy tahlil ushbu g'oyalarning bugungi ilm-fan uchun ham dolzarbligini ko'rsatadi. Bu esa Sharq mutafakkirlari merosining psixologiya fanini rivojlantirishdagi ilmiy salohiyati yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbek mumtoz adabiyotining buyuk namoyandasi Alisher Navoiy (1441–1501) inson shaxsi, uning ma'naviy kamoloti va komil inson g'oyasini chuqur yoritgan mutafakkirdir. "Mahbub ul-qulub", "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr", "Nasoyim ul-muhabbat" kabi asarlarida insonning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlar va o'zini anglash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Navoiy insonni tabiatning eng mukammal mavjudoti deb biladi. Biroq insonning mukammalligi tug'ma emas, balki uzluksiz o'z ustida ishlash, bilim olish, ezgulikka intilish va o'z kamchiliklarini anglash orqali shakllanadi.

Mutafakkirning fikricha, insonning eng katta g'alabasi boshqalarni emas, balki o'z nafsini yenga olishidir. Mazkur qarash zamonaviy psixologiyada o'zini boshqarish, o'zini nazorat qilish va emotsional intellekt tushunchalari bilan mazmunan uyg'unlashadi.

Navoiy asarlarida komil inson quyidagi sifatlar bilan tavsiflanadi:

- o'zini tanqid qila olish;
- bilimga chanqoqlik;
- halollik va adolat;
- sabr-toqat;
- mehr-oqibat;
- o'z hissiyotlarini boshqara olish;
- jamiyat manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish.

Mazkur fazilatlar bugungi kunda ham psixologik yetuklik va ijtimoiy kompetentlikning muhim ko'rsatkichlari sifatida qaraladi.

Sharq mutafakkirlari ta'limotida "komil inson" tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Psixologik nuqtai nazardan komil inson — bu o'zini anglagan, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqargan, hissiyotlarini boshqara oladigan, ma'naviy va axloqiy jihatdan barkamol shaxsdir.

Mazkur yondashuv zamonaviy psixologiyadagi quyidagi nazariyalar bilan yaqinlik kasb etadi:

- A. Maslouning o'zini ro'yobga chiqarish nazariyasi;
- K. Rojersning "Men-konsepsiyasi" nazariyasi;
- E. Eriksonning shaxs identifikatsiyasi nazariyasi;
- M. Seligmanning pozitiv psixologiya konsepsiyasi.

Sharq mutafakkirlari komillikni faqat individual muvaffaqiyat bilan emas, balki jamiyat oldidagi mas'uliyat, axloqiy poklik va ma'naviy yetuklik bilan bog'laydilar. Bu jihat ularning qarashlarini zamonaviy gumanistik psixologiyadan farqlovchi muhim xususiyat hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlari va zamonaviy psixologik nazariyalar o'rtasidagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, insonning o'zligini anglash har ikkala yondashuvda ham shaxs rivojlanishining asosiy omili sifatida e'tirof etiladi.

Forobiy bilim va aqlni shaxs kamolotining negizi deb hisoblasa, kognitiv psixologiya tafakkur va bilish jarayonlarini inson xulq-atvorining asosiy mexanizmi sifatida izohlaydi.

Ibn Sino inson ruhiyati va ongini yaxlit tizim sifatida tahlil qilgan bo'lsa, zamonaviy neyropsixologiya va rivojlanish psixologiyasi ham psixik jarayonlarning o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi.

G'azzoliy qalbni poklash va nafsni boshqarishga urg'u beradi. Zamonaviy psixologiyada bu g'oyalar emotsional intellekt, o'zini boshqarish va psixologik rezilyentlik nazariyalari orqali ilmiy asoslanadi.

Bahouddin Naqshband insonning doimiy ichki nazoratini komillikning sharti deb hisoblaydi. Bugungi mindfulness va self-monitoring yondashuvlari ham shaxsning ongli kuzatuvi va ichki muvozanatini rivojlantirishga qaratilgan.

Alisher Navoiy esa komil insonni bilimli, axloqli va jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi shaxs sifatida tavsiflaydi. Bu esa pozitiv psixologiyaning insonning kuchli tomonlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvi bilan hamohangdir.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlari qarashlari nafaqat tarixiy-falsafiy, balki psixologik jihatdan ham bugungi ilm-fan uchun dolzarb ilmiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Sharq mutafakkirlari ta'limoti quyidagi yo'nalishlarda amaliy ahamiyatga ega:

- shaxsning sog'lom "Men" konsepsiyasini shakllantirish;
- yoshlarda ma'naviy-psixologik immunitetni rivojlantirish;
- emotsional intellektni oshirish;
- stress va ruhiy zo'riqlashlarni boshqarish;
- tarbiya va ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish;
- psixologik maslahat va psixokorreksiya amaliyotida milliy qadriyatlardan foydalanish.

Milliy psixologiya fanini rivojlantirish nuqtai nazaridan Sharq mutafakkirlari merosini zamonaviy ilmiy metodologiya asosida o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

O'tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sharq mutafakkirlari shaxs o'zligini anglash muammosini inson kamolotining markaziy omili sifatida talqin qilganlar. Ularning ta'limotida o'zini anglash insonning bilim, tafakkur, axloq, iroda va ma'naviy poklanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda qaraladi.

Forobiy shaxsning aqliy va ijtimoiy kamolotini, Ibn Sino ruhiy jarayonlarning yaxlitligini, G'azzoliy qalb va nafsning o'zaro munosabatini, Bahouddin Naqshband ichki nazorat va muhosabani, Alisher Navoiy esa komil inson g'oyasini o'zlikni anglashning asosiy mezonini sifatida talqin etadi.

Mazkur qarashlar zamonaviy psixologiyaning o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini anglash, o'ziga xoslik, o'z-o'zini boshqarish, hissiy intellekt va o'z-o'zini ro'yobga

chiqarish nazariyalari bilan mazmunan uyg'unlashadi. Bu esa Sharq mutafakkirlari ilmiy merosining bugungi psixologiya fanini rivojlantirishda muhim nazariy va metodologik manba bo'la olishini ko'rsatadi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda eksperimental va empirik tadqiqotlar olib borish, Sharq mutafakkirlari g'oyalariga asoslangan psixodiagnostik metodikalar hamda psixologik trening dasturlarini ishlab chiqish milliy psixologiya fanining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Большой психологический словарь. – СПб. Прайм – ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 672
2. Моцумото Д. Психология и культура. – СПб: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
3. Румий Жалолоддин. Ичиндаги ичиндадир. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2003. – 199-б.
4. Alimov Xo'jageldi Mustafoevich. Образование и инновационные исследования (2024 год № 3)
5. Hadis olimlar, qozilar, hakimlar haqida. – Toshkent: Cho'lpon, 1996.
6. Ma'naviyat yulduzlari: To'ldirilgan qayta nashr. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashri, 2001.
7. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov: mas'ul muharrir: A.Jalolov. – T.: Yozuvchi, 2001.
8. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993.

